

ГНІВ ЧОРНОГОРИ

Чорногірські Шпиці

Під час проведення пошуково-дослідницької українознавчої експедиції на Гуцульщині ми кілька разів зустрілися із старожилом села Криворівня (присілок Березово) Білоголовим Дмитром Іллічем, котрий народився 1924 р. і тривалий час жив у далекому підчорногірському селі Бистрець (присілок Сегельба). Його батько Матаржук Ілько і мати Білоголова Настуня зимою 1947 р. були виселені і померли в Сибіру в Хабаровському краї. Дмитро Білоголовий чудом врятувався від висилки в Сибір, але під час облоги у Бистриці був арештований НКВС і 16 місяців відсидів у Коломийській тюрмі. Тривалий час працював у лісовому і сільському господарстві краю. Зараз 87-річний Дмитро Білоголовий живе зі своєю дружиною Євдокією з родини Максим'юків у Криворівні. Він залишився єдиним живим свідком важливої історичної події часів Другої світової війни на території Гуцульщини: катастрофічного відступу групи німецьких військ через Чорногірський хребет взимку 1944 року. Далі наводимо запис спогадів цього мудрого гуцула як живого учасника тих далеких подій. Запис зроблено гуцульською говіркою. Для правильної письмової передачі автентичного звучання гуцульської говірки респондента ми використовуємо літеру «ы» російського алфавіту.

Про війну з німцями я добре знаю, бо ек она зачеласи то міні було 17 років. Ви просли мене розказати про видступ німців із Жеб'я і перехід їх через Чорногору в 1944 році. Міні тогди було 20 років і мене разом із іншими чоловіками з Бистриця німці забрали нести поклажу через Чорногору. В моєму життю то було дуже складне випробування. Мене тогди Бог уратував вид видимої смерті. Я вам розкажу то, що памнітаю, бо то вже давно було.

Під кінець зими 1944 року німецькі солдати видступали через наш Жебивский район на Закарпаті. Военні колони німців машинами, мотоциклями, кіньми і піхотов відступали через наші терени: Жеб'ї, Ільцу, Кривопылский перевал, Ворохту, Єблунецкий перевал, Єсіне і Рахів. Одна велика група із кількасот німців хотіла перейти з Ільців, через Кривополе, Ворохту, Єблунів, а дальше – за Гору, на Закарпаті. Але наші партизани з УПА у Кривци, у вузькім місци мыжи скалами, дорогу сильно зарубали тай засіли на них. Німці надїхали машинами, мотоциклями тай кіньми до Кривця й там був великий бій.

Нашу засаду в Кривци німці ни змогли перейти. Тогди они вернулиси назад з Кривополя на Ільцю, а видтів подалиси через Красник і Довгі Толоки до нас – у Бистрець. В той час у Бистрици на заставі ші стоєли німці-пограничники. І війшло так, шо німецькі пограничники із Бистрецької застави першими видступали і освобожели місце тим німецьким войскам, шо прийшли із Жеб'я. Коли они вибралиси із застави, то на їх місце наїхало ше бирше видступаючих німців. Тогди у наше село наїхало дуже багато прибулих німців. Раптом прийшов такий розказ, шо німецькі пограничники забирают собі на помыч всіх чоловіків з Бистриця, хто мав свої коні. У котрих газдий коні були, то всіх забрали. Ми своїх коний ни мали і мене ни мали забирати. Німці прийшли до нашого сусіда Юрка Шинкарука, бо вин мав свої коні. Але вин був вже старий тай не мыг ити з конями. Вын сказав німцям на мене, шо я молодий і можу пыдти, а вин старий тай ни годен перейти через Чорногору. Тогди німці заставили мене узети у него коня, тай зыйти з конем на Бистрецьку заставу. Коли я прийшов на заставу, то там було дуже багато німецького войска. Они саме тогди у кїтлах горівку переварювали. Міні дали трохи фуражу для коня тай підісетькільовий мішок муки вишшого сорту нести на коні, а у рупцак дали нести на плечох друкарську машинку. Ни знаю, на шо їм та друкарня здаласи... Тогди из Дзимброні забрали Кленца з кіньми. Кленцо родом був из Іворова, але служив у газдий Макіюків. Забрали тоже Данилюччіного з Руского, шо мав пару коний. Німці на мус забрали з Бистриця собі на допомогу багатьох чоловіків, аби нести їм поклажу своїми кіньми через Чорногору. Витак, через великі зими, всіх старших чоловіків з Гаджїни німці відпустили з кіньми тхаті. Так, шо лиш ми троє пишли в постолах, заметенеми пляями через Чорногору, з тими німцями-пограничниками, шо були у Бистрици на заставі. Мене з Сегельби, Кленца з Дзимброні тай Данилюччіного з Руского німці займили аж за Чорногору. Из нас трьох, лиш я один ші жию. Моїх товаришів – Кленца і Данилюччіного давно вже нема в живих. Оба они загинули пызнішше. З нами йшов також Цїхуш із Бистрецької застави, вин говорив по-польски.

Тогди 1944 року снігові замети у Чорногорі були дуже великі. Навіть у долині сніги такі великі були, шо коні провалювалиси по груди і ледви брили. За перший день ми з тудом прийшли з кіньми выд застави у Бистрици до польської вїлії у Гаджїні. У Гаджїні, там де Кошірки, була велика дерев'єна польська вїлія. Так, шо першу

Респондент Дмитро Білоголовий з дружиною Василиною

ніч ми ночували у тому схороніску: німці у комнатах, а ми – у спуду, у пидвалі. У Гаджіні німці всіх старих пустили, а нас молодих узели з собов дальше. Нашого сусіда Николая Сьопинюка німці тоже завернули, бо він був сліпий на одно око. Той мішок білої муки я передав Сьопинюком т'хаті (половину я їму дав, а половину вын нам приніс). Через великі зими німці приказа-ли нам лишити свої коні на Гаджіні, а нам трьом дали нести рупцаки на плечьох й узели з собов у Чорногорі. Багато німецьких коний тоже лишили на Гаджіні, бо они ни годні були дальше йти. У тім місци, де си з Бистрици повертаї д'горі у Гаджину, німці карабінами били по смеречю, переломлювали їх, фершлюс (затвор) вибирали і вимітували у бердо. Але коли ми си вертали з Чоногори то там вже ни було нієких карабінів, хтос то позабирав...

За другий день ми добралися з Гаджіні до Марішески. Другу ніч німці спали з у польських віліях на Марішесці, а ми у пьдвалі. Тоти вілії на Марішесці були пана Тиського. Там постійно жив поляк – дідо Ян. Дідо Ян перебував з польськими панами, а у войну лишивси сам у віліях. Видступаючих німців було фийст багато, так шо спали на всіх трьох поверхах. Ми три хотіли утекти з Марішески, але ни далоси, бо нас сторожили німецькі пси. Пізніше, ек си трохи промісила дорога, то задні групи німців з конями добралися вид Гаджіні до самої Марішески. На Марішесці німці частину своїх коний выбыли, а решту лишили там, бо замучені коні ни змогли дальше зимов бристи. Були такі німці, шо упрігали коні, робили з нартів сани, накладали зверхи на сани свої рупцаки, тай так кігли за собов д'горі. Быршість німців нартами йшли наперед, решта у лапках йшли і дорогу промішували. Німці мали з собов горівку у фирфлешях тай пили по дорогі, аби загрітиси. З Жебивської Марішески ми вийшли на перевал Ворохтенської Марішески і звернули плаєм на хребет Чорногори. Коли ми нарешті вийшли на хребет, то добрий кавалок ми йшли самим верхом Чорногори попри скалисті Рамена, а витак коло Бербенески, звернули у долину – на Закарпаті. Ми зыйшли у долину, зайшли у ліс і там нам вже зачело темніти. Трету ніч спати всім пийшло у лісі пид смеречім. Там у лісі німці байнетами начімсали смерекової φοї, розикляли велику ватру тай так грілиси, а нас трьох пислали начімсати і принести сучя із смеречя на ватру. Ми пішли за сучім тай виділи ек решта німців ші доходили до тої ватри у лісі. Окремі німці були такі п'єні, шо їх по два попид руки кочували. Они дурні попалили на Гаджіні і Марішесці своє тепле шкіріне вбрані (зимові бунди футровані), а лишили сабі легке вбрані. Тих днів ни виглідало, шо буде раптова снігова буря, а навіть трохи сонце проглідало. Але на то у Чорногорі нима віри погоді, бо она там за кілька минут може змінимиси. Выд хати ми три пішли лиш у постолах, але по дорогі перезулиси у німецькі черевики, коц розирвали тай тими кавалками си укривали. Але й черевики гет промокли і ми ноги собі дуже перестудили.

Ми всі три разом зайшли дальше у ліс ніби рубати німцям сучя на ватру тай рішили тікати у Бистрець. Шо Бог даст то буде... Німці й так би нас відий живими ни лишили у Закарпатю. Бо ми їм були потрібні лиш тим чесом, для переносу рупцаків через Чорногорі...

З великим трудом ми продиралися лісами і жерепами д'горі на Чорногорі. В одному місці інші німці, шо йшли з-заду, нас завернули,

але ми знов утекли. Они шош халамандрали по-німецьки, але ми мало їх розуміли. Дальше ми верталися такі тов дорогов, шо прийшли, бо скрізь були великі зими. По дорогі стрічели окремих німців, але то вже зади випретувавси. Саме тої ночі в Чорногорі падав дуже великий сніг (пластовець називаїтси) тай звііласи страшенна буря. Нас уратувало вид замерзання то, шо ми були в лісі за верьхом. Ми дуже добре знали, шо ни дай Боже нікому на верху Чорногори попастися у снігову бурю – бо то є вірна смерть.

За ніч вітри дорогу гет замели і ми лиш німецьке шматі виділи. Лиш по тому шматю ми виділи дорогу. Коли ми вийшли на хребет Чоногори, то на верху так страшно виглідало, ек би лише по фронтови: скрізь лежели замерзлі німці заметені зимов. А коло замерзлих тіл лишилиси німецькі пси. Они повигрібали у снігових заметах дучки, тай так ховалися вид вітру і студени. Німців зморозив мороз і задушила снігова буря, а пси все одно ни лишели їх. Їх було дуже багато. Так оці пси ші вискакували із снігових дучок тай на нас брехали. Крім того у Гаджінах тої ночі урвалася велика заміть (снігова лавина) і поховала пид собов дуже багато німців. В нас у Бистрици говорили, шо німці розривами гранат зирвали сніговий засув. З нашого боку Чорногорі були великі замети і ни видко було де дорога, а де провалля заматене снігом. Хто поступивси трохи в бык з дороги, той полетів у скали... Ми находили німців без голови (они виділи, шо замерзают тай гранатами собі голови зривали). Були такі німці, шо застрілені лежели пид смеречім.

Янічого з німецького шматя ни брав, бо знав, шо гріх шош брати у мертвих. Кленцо узев німецький плащ і дуже скоро змілив з дороги, урвавши из снігом на Гаджину в долину. Вин ледви видряпавси д'горі, я подав їму бук довгий і выкіг їго на дорогу.

На Марішескому перевалі ми знов стрітили остатки німців. Вілії на Марішесці передні німці спалили, лиш пидвали лишилиси. Ми виділи ек задні німці гаджучки кегали тай накривали мури выд вілії. Частина німців ховалиси у стаї. Ми уздріли, шо пост стоїт коло стаї і лісом скрутили з дороги. Там нас срітили партизани з УПА, котрі ни давали німцям вертатиси у Бистрець. Ми розказали їм, шо ми ледви шо живі вернулиси з Чорногори. Нас пустили до села. Нарешті ми добралися до хати. За багато днів наші черевики намокли і ми ноги видморозили. Я тиждень на ноги ни мих ступити, з хати ни мих вийти.

Витак, навесні 1944 року у Гаджину і Марі-

Артефакти знайдені жителями села Бистрець на місцях загибелі німецьких військ

шеську виходили люде з Бистриця, а мадяри з-за Чорногори приходили – всі за німецков зброев. Тогди мадяри на Марішесці з машиняка (кулемета) стріллели у наших, але лиш ранили, а нікого ни вбили.

Я багато думав про пережите випробування в Чорногорі. То Господь Бог дав, шо ми чудом лишилися живі. Ми ек з Бистриця виходили то ни було бурі, файно було. Німці по дорозі горівку пили і сухарями закушували. Ми втекли тої буремної ночі вид німців і до ранку ишли дгорі. Ек ми підійшли пьд верьх, то вже день робивси. На верху ми уздріли сотні німецьких трупив. Страшна буря тай студінь уночі їх задушали на Чорногорі. Они були п'єні і лихо були зібрані – тай усьо, кінець... Перші німці-пограничники із застави, шо ми з ними йшли, всі перейшли Чорногору ші до тої страшної бурі. А задних німців вночі захопила буря у Чорногорі. Одні замерзли, другі снігом задушилися, а третих лавина накрила.

Німецьких трупів було дуже багато. Всіх німців, шо пышли через Чорногору, було кілька сотень. Ми виділи ек ишли плаєм д'горі довгі ключі німців, одні за другими. Ни знати кілька з них перейшло Чорногору.

Коли ми си вернули у Бистрец, то обі вилії і застава були згорені. Кікінчук Іван розказував, шо німці свої мишини і мотоцикли склали коло застави, обсипали бинзинов тай запалили. То всьо згоріло, рвалися запаси гранат і куль тай

летіли над головами наших людий. Тої зими німецьких коний лишилося дуже багато, они саракі ходили голодні селами. З голоду гризли вори-ні і здихали.

Декувати Богу, я лишивси в живих і вам трохи розказав про той перехід німців через Чорногору, аби наші люде знали свою історію. У Бистрици є ші кілька старших людий, котрі можут вам розказати про загибель німців у Чорногорі. Война з німцями вже давно минула. Дай Боже, аби її ніколи ни було. Тоти німці, шо замерзли у Чорногорі, для своі родини є безвісті пропавші. Відий для них то була кара Божа. То був гнів Чорногори на них...

Крім Дмитра Білоголового, багато інших старожилів підчорногірських сіл Бистрець, Дземброня і Зелене також розповідають про катастрофічний перехід німців через Чорногору. Військова і природна катастрофа на Чорногірському хребті в Українських Карпатах потребує детальних історичних наукових досліджень.

Іван ЗЕЛЕНЧУК

кандидат фізико-математичних наук,
старший науковий співробітник відділення
«Філія Гуцульщина» ННДІУВІ

Ярослав ЗЕЛЕНЧУК

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник відділення
«Філія Гуцульщина» ННДІУВІ